

Atf / Citation

KORKMAZ, A. (2024). "Mu'ineddîn Natanzî'nin Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî Adlı Eserinin Timurlu Bahsinde Geçen Bazı Türkçe ve Moğolca İstilahlar". *Gazi Türkiyat*, 35: 153-162.

Geliş / Submitted 13.09.2024

Kabul / Accepted 13.12.2024

DOI 10.34189/gtd.35.008

MU'İNEDDİN NATANZİ'NİN MÜNTEHABÜ'T-TEVÂRİH-İ MU'İNÎ ADLI ESERİNİN TİMURLU BAHSİNDE GEÇEN BAZI TÜRKÇE VE MOĞOLCA İSTİLAHLAR

Some Turkish and Mongolian Terms in the Timurid Section of Mu'în al-Dîn Natanzî's Muntakhab al-Tavârih-i Mu'înî

Ahmet KORKMAZ*

Öz

Timurlu dönemi (1370-1506), Orta Çağ Farsça tarih yazıcılığının son evresidir. Bu dönemde birçok müverrih tarih kitabı kaleme almıştır. Bunlardan biri de önce Fars hâkimi Mirza İskender b. Ömer Şeyh'in himayesinde umumi bir tarih eseri kaleme alan Mu'ineddîn Natanzî'dir. Natanzî daha sonra değişen siyasî koşullara bağlı olarak eserini güncelleyip Mirza Şahrüh'a ithaf etmiştir. Natanzî'nin Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî adlı eseri 19. yüzyılın başlarından itibaren araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Adı geçen eserde dikkat çeken husus, Altın Orda ve Timurlu bahislerindeki anlatıların orijinalliğidir. Öte yandan çağdaşlarına oranla daha fazla Türkçe ve Moğolca kelime barındırmasıdır. Buna dayanarak István Vásáry kısa sürece önce Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî'nin Altın Orda bahsinde yer alan bazı Türkçe ve Moğolca kelimeleri incelemiştir. Ancak eserin Timurlu bahsi Türkçe ve Moğolca istilahlar bakımından daha zengindir. Bu bakımdan bu çalışmada Natanzî'nin eserinin Timurlu bahsinde yer alan bazı Türkçe ve Moğolca kelimeler incelenmiştir. Öncelikle Timur'un ölümünden sonra Natanzî'nin himayesinde bulunduğu Mirza İskender'in Fars bölgesindeki durumu aktarılmıştır. Ardından adı geçen eserin içeriği ve kaynakları irdelenmiştir. Son olarak eserin Timurlu bahsinde yer alan bazı Türkçe ve Moğolca kelimeler tespit edilmiştir. Terimlerin anlamı verildikten sonra istilahun metinde yer alan cümlesi örnek olması açısından aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe ve Moğolca, Timurlular, Mirza İskender, Mu'ineddîn Natanzî, Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî.

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Burdur/TÜRKİYE. ahmetkorkmaz1040@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8652-6203

Abstract

The Timurid period (1370-1506) is the last phase of medieval Persian historiography. During this period, many historians wrote history books. One of them was Mu'in al-Din Natanzî, who initially wrote a general history under the patronage of Mirza Iskandar b. Omer Sheikh, the ruler of Fars. Natanzî later updated his work in accordance with the changing political circumstances and dedicated it to Mirza Shahrukh. Natanzî's *Muntakhab al-Tavârikh-i Mu'ini* has been the center of attention of researchers since the early 19th century. What is striking in this work is the originality of the narratives in the Golden Horde and Timurid accounts. On the other hand, it contains more Turkish and Mongolian words than its contemporaries. Based on this, István Vásáry recently analyzed some Turkish and Mongolian words in the Golden Horde section of *Muntakhab al-Tavârikh-i Mu'ini*. However, the Timurid section of the work is richer in Turkish and Mongolian terms. In this respect, this study analyzes some Turkish and Mongolian words in the Timurid section of Natanzî's work. First of all, the situation of Mirza Iskandar in the Fars region after Timur's death, under Natanzî's patronage, is described. Then the content and sources of the aforementioned work are analyzed. Finally, some Turkish and Mongolian words in the Timurid section of the work are identified. After the meaning of the terms is given, the sentence of the term in the text is quoted as an example.

Keywords: Turkish and Mongolian, Timurid, Mirza Iskandar, Mu'in al-Din Natanzî, *Muntakhab al-Tavârikh-i Mu'ini*.

GİRİŞ

Orta Çağ Farsça tarih yazıcılığı Samaniler devrinden (819-1005) itibaren ortaya çıkmaya başlamış ve Moğol istilasından sonra yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle İlhanlılar döneminde (1256-1335) kaleme alınan *Câmi'u't-Tevârih* ve *Tecziyetü'l-Emsâr ve Tecziyetü'l-A'sâr (Târîh-i Vassâf)* gibi kült eserler, üslup ve metotlarıyla sonraki dönem Orta Çağ Farsça tarih yazıcılarını önemli ölçüde etkilemiştir. İlhanlı sonrası süreçte kısa süre sükûta uğrayan Farsça tarih yazıcılığı, Timurlular zamanında (1370-1506) yeni bir ivme kazanmıştır (Özgüdenli 2021: 372-386). Özellikle Emîr Timur'un (H 1370-1405) seferlerinin kaleme alınmasını istemesi, Timurlu dönemi Farsça tarih yazıcılığının gelişimini etkilemiştir. Emîr Timur döneminde Nizameddin Şâmî'nin *Zafernâme* isimli eseriyle başlayan bu süreç, gelişerek devam etmiştir. Mirza Şahruh dönemine (H 1405-1447) gelindiğinde, Timurlu tarihiyle ilgili birçok tarihçi eserler kaleme almaya başlamıştır (bk. Alan 2021: 147-169). Bu eserlerin ortaya çıkmasında Timurlu hükümdarları ve Timurlu hanedan üyelerinin himayeleri etkili olmuştur. Timurlu tarih yazımı bu himaye ağının artmasıyla yelpazesini genişletmiştir. Bunun yanı sıra tarih yazıcılar, eserlerini himayecilerinin siyasi durumu ile bağlantılı olarak kaleme almışlardır. Bu durum en açık şekilde Mu'ineddîn Natanzî'nin eserinde göze çarpmaktadır (Woods 1987: 89).

Mu'ineddîn Natanzî, İsfahan'a bağlı Natanz'da dünyaya gelmiştir (Karimî 2011: 283). Bunun dışında Natanzî hakkında bilinenler onun Şiraz'da Mirza İskender b. Ömer Şeyh'in (1384-1415) hizmetinde bulunduğu (Woods 1987: 89; Aigle 2014; Vásáry 2022: 463). Natanzî eserinin ilk redaksiyonunu 816 (M 1413-1414) yılında Mirza İskender'e ithaf etmiştir (Woods 1987: 89; Binbaş 2016: 187). Natanzî'nin tarih kitabını yazdığı koşulları anlamak için, eserini ithaf ettiği Mirza İskender'in Emîr Timur'un ölümünden sonra Şiraz merkez olmak üzere Fars bölgesinde hâkimiyet kurma serüvenine kısaca değinmek yerinde olacaktır:

Natanzî'nin yaşadığı Fars bölgesinin merkezi Şiraz, 1393 yılında Muzafferîler'den alındıktan sonra Emîr Timur'un oğlu Ömer Şeyh'in yönetimine bırakılmıştı. Ancak onun 1394 yılında ölümünde sonra bölge oğulları Pîr Muhammed, Rüstem ve İskender'in yönetimi altına girdi. Ömer Şeyh'in ölümü sırasında dokuz yaşında bulunan Mirza İskender, göreceli olarak babasının vekili konumundaydı. Fakat kısa süre sonra Pîr Muhammed bölgenin valisi oldu. Pîr Muhammed'in yönetimi, küçük kardeşi Rüstem'in bölgeye gönderildiği 1400 yılına kadar devam etti (Soucek 1996: 75; Binbaş 2016: 188). Emîr Timur 1405 yılında öldüğünde Pîr Muhammed, Rüstem ve İskender tüm Fars bölgesini kontrol ediyorlardı. Pîr Muhammed Şiraz, Rüstem İsfahan valisiydi. Mirza İskender ise Hemedan, Nihavend ve Lur-ı Kuçek'i kontrol ediyordu. Timur'un ölümünden sonra yaşanan taht mücadeleleri sırasında Ömer Şeyh'in oğulları arasında en büyüğü olan Pîr Muhammed, emîrlerinin de desteğiyle Mirza Şahrüh'a itaatini bildirdi (Aka 1994: 55; Manz 2013: 36-37). Diğer taraftan Mirza İskender de dedesinin ölümünden sonra Hemedan'dan ayrılarak Irak-ı Acem'e yöneldi. Öncelikle İsfahan'a kardeşi Rüstem'in yanına, oradan da Şiraz'a diğer kardeşi Pîr Muhammed'in yanına gitti. Burada kardeşi kendisine Yezd şehrini verince, Mirza İskender bu şehre doğru yöneldi (Hâfız-ı Ebrû 1380 h.ş.: 48-51; Kemâleddîn 'Abdürrezzâk Semerkandî 1383 h.ş.: 24-25; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî 2011: 53-54; Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb-ı Yezdî 2023: 17). Ancak Mirza İskender bir müddet sonra Yezd'den gelerek Pîr Muhammed'in İdigu Barlas'ın hâkim olduğu Kirman kuşatması için onun ordusuna katıldı. Araçlar vasıtasıyla Kirman'da barış sağlandıktan sonra Mirza İskender Yezd'e geri döndü (Hâfız-ı Ebrû 1380 h.ş.: 51-52; Kemâleddîn 'Abdürrezzâk Semerkandî 1383 h.ş.: 26; Aka 1994: 56). Fakat bu olaydan kısa bir süre sonra Kirman hâkimi İdigu Barlas ölünce (1406), Mirza İskender gözünü Kirman'a dikti ve Pîr Muhammed'e haber vermeden şehre saldırılar düzenledi. Bunun üzerine Pîr Muhammed ile İskender'in arası açıldı. İki kardeşin aralarının bozulmasındaki asıl sebep Mirza İskender'in başına buyruk hareket etmesiydi (Hâfız-ı Ebrû 1380 h.ş.: 174 vd.; Kemâleddîn 'Abdürrezzâk Semerkandî 1383 h.ş.: 59; Aka 1994: 56). Bundan dolayı Pîr Muhammed kardeşi Mirza İskender'i çeşitli hilelerle Şiraz'a çağırıp burada tutuklattı. Ardından Herat'a Mirza Şahrüh'un yanına gönderdi (Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb-ı Yezdî 2023: 18-19). Ancak Mirza İskender, Tabes'e on dört fersah kala çöl yolunda bağlarından kurtularak Narin'e kardeşi Mirza Rüstem'in yanına geldi. Bu iki kardeş birlikte Şiraz'a Pîr Muhammed üzerine yöneldiler. İlk savaşta Pîr Muhammed'in öncü birlikleri mağlup oldu. Ancak iki kardeş uzun bir kuşatma sonucunda Şiraz şehrini ele geçiremeyince İsfahan'a döndüler (Aka 1994: 57). 1408 yılına gelindiğinde Pîr Muhammed kardeşlerinden intikam almak amacıyla İsfahan'a doğru saldırıya geçti. Mirza İskender ve Mirza Rüstem kardeşleri Pîr Muhammed karşısında yenilgiye uğrayarak kaçtılar. Bunun üzerine Mirza İskender Horasan'a yönelerek öncelikle Şaburgan ve Belh taraflarına geldi. Ardından Andhoy'a geldi (Aka 1994: 57-58). Mirza Şahrüh'a Mirza İskender'in Andhoy taraflarına geldiği haber verildiğinde; devlet görevlilerine onun istediği yere gitmekte serbest olduğu buyruğunu verdi. Ayrıca Mirza Şahrüh, Pîr Muhammed'e mektup yazarak

İskender'in gönlünü almasını bildirdi. Bunun üzerine Mirza İskender 12 Şubat 1409 tarihinde Şiraz'a geldi ve kardeşine katıldı (Kemâleddîn 'Abdürrezzâk Semerkandî 1383 h.ş.: 60; Aka 1994: 59).

Mirza İskender'in 1409 yılında tekrar Şiraz'a gelmesi hayatının dönüm noktasını teşkil ediyordu. Nitekim Mirza İskender, Şiraz'a gelişinden kısa bir müddet sonra kardeşi Pîr Muhammed'in Kirman üzerine seferinde, onun ordusunda yer aldı. Bu sefer sırasında Pîr Muhammed, maiyetinde bulunan Hüseyin Şerbetdâr adlı biri tarafından öldürdü. Pîr Muhammed'in ölümü Şiraz merkez olmak üzere Fars bölgesinin Mirza İskender'in kontrolüne girişini kolaylaştırdı (Soucek 1996: 79-80; Hasan-ı Rumlu 2006: 74; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyinî 2011: 66; Manz 2013: 37; Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb-ı Yezdî 2023: 20-21).

Pîr Muhammed'in 1409 yılında ölümünden sonra Mirza İskender, Şiraz'ın kontrolünü ele geçirdi. Ardından yayılmacı bir politika izleyerek 1410-1412 yılları arasında kardeşi Mirza Rüstem'in kontrolündeki İsfahan'a üç defa sefer gerçekleştirdi. Son harekâtında İsfahan'ın ele geçirdi ve yönetim merkezini Şiraz'dan İsfahan'a taşıdı (Soucek 1996: 80-81). Bundan sonra Mirza İskender hutbe ve sikkeden Mirza Şahruh'un adını çıkarıp bağımsızlığını ilan etti (Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyinî 2011: 72-72). Bunun üzerine Mirza Şahruh 1414 yılı yazında İsfahan'ı kuşattı ve Mirza İskender'i ele geçirdi (Hasan-ı Rumlu 2006: 108; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyinî 2011: 78-79).

Mirza İskender'in saltanat hırsı ve bu saltanatın propagandasını hazırlama amacı, onun bir dizi sanatkar, tarihçi ve âlimi desteklemesine yol açmıştır. Bununla beraber Mirza İskender'in sarayındaki kültürel iklim, Fars-İslam ve Türk-Moğol olmak üzere iki geleneğin iç içe geçmesinin izlerini de göstermektedir (Soucek 1996: 82). Nitekim İskender'in âlimleri desteklemesinin ve hattatlarla nakkaşları istihdam etmesinin siyasî ve askerî hedefleriyle doğrudan bağlantısı bulunmaktadır (Soucek 1996: 85). İşte Mu'ineddîn Natanzî de bu iklim içerisinde Mirza İskender'in hedefleri doğrultusunda umumi bir tarih kitabı kaleme almıştır.

1. MÜNTEHABÜ'T-TEVÂRİH-İ MU'İNÎ'NİN İÇERİĞİ VE KAYNAKLARI

Mu'ineddîn Natanzî'nin Petersburg nüshasına dayanarak eser hakkında incelemelerde bulunan V. Barthold (1990: 56-57), mezkûr nüshada yazar ve eser ismi bulunmamasından dolayı kitaba "*İskender Anonimi/İskender'in Anonim Yazarı*" adını vermiştir. Ancak daha sonra Barthold, Devletşah (bk. 2011: 466)'ın *Tezkiretü's-Şuarâ* adlı eserine dayanarak bilinmeyen yazarı Mu'ineddîn Natanzî ile özdeşleştirmiştir (Hinz 1942: 89; Vászary 2022: 463). Paris nüshasında yazarın esere *Müntehabü't-Tevarîh-i Mu'înî* ismini vermesinden dolayı Jean Aubin de eseri bu isimle neşretmiştir (Mu'ineddîn Natanzî 1336 h.ş.).

Natanzî'nin eserinin beş nüshada muhafaza edilen iki redaksiyonu bulunmaktadır. İlk versiyon Fars hâkimi Mirza İskender'e ithaf edilmiştir ve 1413-1414 yılları arasında yazılmıştır. İkinci versiyon ise Mirza Şahruh'un 1414 yılında Mirza İskender'i tedip etmesinden sonra Herat'a dönen Mirza Şahruh'a 7 Ekim 1414 tarihinde sunulmuştur (Hinz 1942: 89-90; Woods 1987: 89; Karimî 2011: 283-284; Binbaş 2016: 187). Bu beş nüsha içerisinde Londra (tashih tarihi 18 Haziran 1463), Petersburg (tashih tarihi 12 Mayıs 1497), Meşhed ve Tahran nüshaları Mirza İskender'e ithaf edilen redaksiyonun kopyasıdır. Paris nüshası ise Mirza Şahruh'a ithaf edilen versiyondur (Aubin 1336 h.ş: 1-2; Karimî 2011: 289; Vásáry 2022: 464). Eserin her iki yazımı da birer ön söz (*dibâce*) ile başlamaktadır. Mirza İskender'e sunulan nüshanın ön sözü bir sayfadan ibarettir. Ancak Mirza Şahruh'a sunulan ikinci nüshanın ön sözü oldukça geniştir. Bu ön sözde yazar, tarih bilimi hakkında fikirlerini aktarmaktadır. Ardından Mirza Şahruh'un Azerbaycan ve Fars bölgelerine sefere çıktığında Horasan bölgesini Emîr Musa ibn Şâdî Hâce Bahadır Nesefî idaresine bıraktığını belirtmektedir. Emîr Musa, Natanzî'ye Mirza Şahruh seferden döndüğü vakit onu karşılayacağı sırada sunacağı hediyeler arasında bir tarih kitabı olması arzusunu iletmiştir. Aynı şekilde Mirza Şahruh da Natanzî'ye hilkatten başlayıp kendi zamanlarına kadar yazılmış tarih kitaplarında Timurlu hanedanının tarihinin bütün yönlerinin ele alınmadığını, önceki yazılan tarih kitaplarının eksik olduğunu vurgulamıştır. Bundan dolayı Natanzî'ye Timurlu Devleti tarihini ayrıntılı bir şekilde anlatan bir kitap yazmasını buyurmuştur. Nitekim Natanzî'nin 7 Ekim 1414 tarihinde Mirza Şahruh'a sunduğu *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî* adlı eser bu şekilde ortaya çıkmıştır (Karimî 2011: 289). Öte yandan her iki redaksiyon arasında bazı farklar bulunmaktadır. Örneğin Mirza İskender'e sunulan eserde Mirza İskender'e övgüler bulunmaktadır. Natanzî bu versiyonda Mirza İskender'i "*ahir zaman Mehdi'si (Mehdi-yi ahirü'z-zaman)*" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Emîr Timur'un torunu Mirza İskender'i meşru halefi olarak belirlediğine atıfta bulunmaktadır (Binbaş 2016: 197). Mirza Şahruh'a sunulan yazma ise Mirza İskender'e yapılan övgülerden arındırılmıştır. Bu yönüyle *Müntehabü't-Tevârîh* artık sadece Ömer Şeyh soyu tarihi değil, Mirza Şahruh dönemi Timurlu tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biri hâline gelmiştir (Binbaş 2016: 196).

Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî adlı eser, belirtildiği üzere yaradılıştan Emîr Timur'un ölüm tarihi olan Şubat 1405 yılı olaylarına kadar gelmektedir. Natanzî'nin bu eserdeki genel üslubu Farsça nesrin karakteristik retorik süslemelerini içermektedir. Bunun yanında Natanzî çağdaşlarına oranla oldukça fazla Türkçe ve Moğolca kelime kullanmıştır (Soucek 1996: 82). Yazarın kitabında kendinden önceki Moğol dönemi kaynakları arasında Reşîdüddîn'in *Cami'ü't-Tevârîh-i* ile Hamdullah Müstevfî Kâzvî'nin *Târîh-i Güzide'si* bulunmaktadır. Ancak Moğol tarihi içerisinde yer alan Altın Orda Devleti hakkındaki kayıtlarını nereden aldığı belirsizdir (Vásáry 2022: 464). Aynı şekilde İlhanlıların yıkılışından sonra Horasan ve Yakındoğu'da kurulan devletler hakkındaki anlatının kaynakları da belirsizdir. Bu durum Emîr Timur dönemi anlatısı için de geçerlidir. Barthold'dan başlayarak birçok araştırmacı,

Natanzî'nin kaynakları arasında Türkçe veya Moğolca eserler olduğunu öne sürmüşlerdir (Aubin 1336 h.ş.: 6; Woods 1987: 90; Barthold 1990: 57; Vásáry 2020: 465). Karimî'ye göre (2011: 288) de Natanzî'nin kaynakları arasında saray salnameleri ve müellifin belirttiği üzere olaylara şahit olan kimselerin anlattıkları bulunmaktadır.

Natanzî'nin sözlü rivayetlerden yaralandığı, kaydettiği askerî terminoloji, teçhizat ve taktikler gibi ayrıntılarda da ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu konulardaki ayrıntılar sadece onun eserinde ve ondan alıntı yapan müelliflerin eserlerinde geçmektedir. Bu tür bilgilerin kaynağı Mirza İskender'in Şiraz'daki Türk-Moğol askerlerinden aktarılmış olmalıdır (Woods 1987: 92-93). Kaynakları ne olursa olsun Natanzî'nin kullandığı Türkçe ve Moğolca teknik terimler, diğer kroniklerin spesifik olmayan Farsça isimlendirmeleriyle bulanıklaşan sosyal ve kurumsal tarihin birçok noktasını netleştirmeye yardımcı olmaktadır (Woods 1987: 93).

2. ESERİN TİMURLU BAHSİNDE GEÇEN BAZI TÜRKÇE VE MOĞOLCA KELİMELER

Alacuk [الاجق] (Türkçe): Çerçöpten yapılan ve eskiden deri örtülen, sonra kıldan, yünden örme sıradan çul örtülen küçük çadır, kıl çadır, aşiretlerin çadırı (Doerfer 1965: 97; Ögel 2022: 300) Bir topluluk o sahranın ortasında birkaç *alacuk* gördüler (*...cem'î der meyân-ı an sahrâ alacukî çend nişeste dîdend*)" (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 289; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 318).

Alîşmîşî [البشمشى] (Türkçe): Taşınmak, ikamet yerini veya planlanan güzergâhı başka bir ikamet yeri veya başka bir güzergâhla değiştirmek (Doerfer 1965: 123). O gün, Kelat yolundaki süvari ve piyade askerleri *alîşmîşî* edip gecenin başlangıcında harp sarflarını düzenleyerek dağların sarp bölgelerine yöneldiler (*...an rûz leşkerhâ rah-ı süvâr ve piyâde-yi Kelat râ alîşmîşî kerde ez evvel-i şeb be tertîb-i yâsâl rûy-ı kûhmâl nihâdend*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 242; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 298).

Ayâlğû [ايالغو] (Moğolca): Melodi, nağme, ezgi; ses perdesi, ses ahengi, makam; oynak şarkı kıvrak makam, vurgu, telaffuz (Lessing 2017: 54). *Ayâlğû* çalan şarkıcılar Moğolların *medd* ve *merğûllarıyla* sakin mizaçlı gönülleri hararete getirdiler (*yirâvçiyân ayâlğû perdâz be medd ve merğûl-ı Moğûlî dilhây-ı mü'tedil mizâc râ be harâret der averde*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383: 295; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 357).

Bâşlatmîşî kerdên [باشلاتمیشی کردن] (Türkçe+Farsça): Yönetmek, komuta etmek, askerleri bir kişinin komutasına vermek (Doerfer 1965: 246-247). Sultan Sahipkıran... Ömer Abbas ile Ak Timur Bahadır'ı *bâşlatmîşî yapıp* emirlerden bir topluluk ve askerlerden bazılarıyla Kürdistan yolundan Bağdat'a doğru saldırıya gönderdi (*Sâhibkirân... Ömer 'Abbâs ve Ak Temûr Bahâdır râ bâ cem'î ez ümerâ ve ba'zı leşker-i û râ bâşlatmîşî kerde ez râh-ı Kürdistân be taraf-ı Bağdâd câbkîn fûrûstâd*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 251-252; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 309).

Bûlcâr [بولجار] (Moğolca): Tayin edilmiş zaman, süre; randevu, kararlaştırma, taahhüt, sözleşme, mukavele, kontrat (Lessing 2017: 168; Vásáry 2022: 468). Sultan

Sahipkiran onun zihninin bozulduğunu ve tedavi edilemeyeceğini anladı. Akralarından her birini bir bahaneyle dağıttı ve belirli bir gün *bûlcâr* etti. Böylece tamamını olduğu yerde cezaya çarptılar (...*Sultân Sâhibkırân dânist ki dimâğ-ı û muhebbet şode est ve kâbl-i 'ilaç nîst. Hevîşâvendâş râ her yek be bahâne-yi müteferrik gerdânîd ve rûz-i mu'ayyen bûlcâr fermûd ki heme râ der an cây ki bâşend be yâsâk resâned*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 252; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 310).

Bûlğâmîşî kerden [بولغاميشى كردن] (Türkçe+Farsça): Soruşturmak, araştırmak, kontrol etmek (Doerfer 1963: 232). Bu durum esnasında Moğol'un geldiği haberi Gazi Sultan [Timur]'a ulaştığında Abbas Bahadır'ı birkaç süvariyle vilayetin durumunu *bûlğâmîşî edip* haberi tahkik gönderdi (*der esnây-i îh hâl çûn haber-i vusul-ı Mogûl bâ Sultân-ı Gâzî resîd 'Abbâs Bahâdır râ bâ süvâr-ı çend tâ hezâr fûrûstâd ki keyfiyet-i ahvâl-ı vilayet râ bûlğâmîşî kerde haber-i tahkik biyâverdend*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383: 184; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 231-232).

Câr [چار] (Moğolca): Talimat; çağrı, duyuru, anons, bildiri, ilan, yazılı emir veya yönerge (Lessing 2017: 1219). Emîr Sahipkiran onların gelmesinden önce "havas ve avam bütün herkesin kendi otaklarından dışarı çıkmaları, donanımlı ve teçhizatlı bir şekilde çeperlerin yanında oturmaları, eğer bir gece baskını gerçekleşirse köbürgecin sesini duymadan saldırmamaları" hususunda *câr* yaptırmıştı (*pîş ez vusûl-ı îşân Emîr Sâhibkırân câr fermûde bûd ki mecmu'-i hâs ve 'âm ez otâkhâ bîrûn amede müselleh ve mükemmel der pây-ı çeper beneşîned ve eğer şebî-hûnî vâki' şevved tâ gerrîneş kûrke neşenûdend herûş nekonend*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 246; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 302-303).

İkrîmîşî/İgrîmîşî kerden [ایکرمیشى كردن] (Türkçe+Farsça): Kuşatmak, çevirmek, muhasara etmek, takip etmek, sevk etmek, eğirmek, sarmak (Doerfer 1965: 192). Canlarından ellerini yıkayan Çağatay yiğitleri, yöneldikleri her tarafta dağ olsa bile yerinden oynatıyorlardı. Nitekim bir iki hortum [gibi] *İkrîmîşî* ve *bulğâmîşî* yaptılar (*dilaverân-ı Çağatay dest ez can şoste rûy-ı be her taraf ki mî nihâdend, eğer kûh bûdî pây-ı ber cây nemî mâned, cendân ki yek dû tenûre İkrîmîşî ve bulğâmîşî kerdend*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 229; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 307).

Kürâan [کران] (Moğolca): Ordugâh, kamp, otağ (Doerfer 1963: 477-480). Bütün o *kürâandan* Hızır hoca Oğlan, Hudâyâd ve Oğlan Şeyh canını kurtardı (*ez heme-yi an kürâan, Hızır Hâce Oğlan ve Hudâyâd ve Oğlan Şeyh cân be der bord*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 305; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 368).

Sürâan [سران] (Moğolca): Savaş çılgılığı, savaş narası; korku salmak, korkutmak, ürkütmek, tehdit etmek; güç göstermek, gücünü kanıtlamak (Doerfer 1963: 344-345; Lessing 2017: 891; Vásáry 2022: 469). Mirek Aka süvarilerin *sürâan* sesinden ve burgunun sesi ile köbürgecin gürlemesinden [dolayı] rahat yatağından sıçradı (*Mîrek Akâ ez sedây-ı süvârân-ı sürâan ve gelğale-i yerğû ve nefîr-i kûrke ez hâbgâh-ı râhat ber cest*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 305; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 368).

Telaşmîşî kerden [تلاشمیسی کردن] (Türkçe+Farsça): Rekabet etmek, tartışmak, münakaşa etmek (Doerfer 1965: 543). Hitay Bahadır ve Şeyh Ali Bahadır aralarında bulunan taassuba dayanarak ve sürekli saldırı hususunda herkesin içinde telaşmîşî ettiklerinden dolayı her ikisi de aceleyle kendilerini suya attılar (*Hitây Bahâdır ve Şeyh 'Ali Bahâdır be sebeb-i ta'assubî ki der meyân-ı îşân bûd ve peyveste-i der bâb-ı yûreş der ser-i mela telaşmîşîhâ kerde bûdend her dû te'accil nemûde hûd râ ber ab zedend*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 231; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 286-287).

Tîşmîşî kerden [تیشمیسی کردن] (Türkçe): Sorgulamak (Doerfer 1965: 657). Tesadüfen o meşverette [bulunan] onların mahremi olan bir şahıs gelerek talihin ilhamıyla içlerindeki kötülüğü Hazreti Emîr Sahipkırân'a bildirip; onların huzurunda tîşmîşîyi ve bu durumu ispat edebileceğinin sorumluluğunu aldı (*kazârâ şahsî ki der an meşveret-i mahrem-i îşân bûd biyâmed ve be ilhâm-ı devlet habes-ı bâtin-ı îşân râ der Hazret-i Emîr Sâhibkırân arz-daşte kerd; ve be hûd ki der huzûr-ı tîşmîşî kerde isbât nemâyed*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 232; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 288).

Tûnkkâl [تونکقال] (Moğolca): Bildirmek, duyurmak, ilan etmek, herkese söylemek, açıklamak (Lessing 2017: 998; Doerfer 1963: 259-260). Tavacılar derhâl hümayunun fermanına boyun eğmek için *tûnkkâl* yaptılar ve bütün tümenleri ve hezâreleri kendi siperlerine yerleştirdiler (*tavâciyân fi'l-hâl be mevâcib-i imtidâl-ı misâl-ı hümayûn tûnkkâl kerdend ki mecmua'-yı tûmânât ve hezârecât be mûrcâl-ı hûd furûd amede*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383 h.ş.: 235; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 291).

Ûdrûtmîşî [اودروتمیسی] (Moğolca): Kaçıyor gibi yapmak, sahte ricat (Vásáry 2022: 469; Doerfer 1963: 162). Süvariler, düşmanın piyade askerini biraz öne çekmek için *ûdrûtmîşî* yapıp birazcık geri çekilerek durdular (*süvârân berâ-yı anki piyâde râ pâre-yi pîşter keşend ûdrûtmîşî kerde pâre-yi pes nişestend*) (Mu'ineddîn Natanzî 1383: h.ş.: 192; Mu'ineddîn Natanzî 2023: 240).

SONUÇ

Orta Çağ tarih yazıcıları, bir himaye ağı çerçevesinde eserler kaleme almışlardır. Bu durum Timurlular zamanında da devam etmiştir. Timurlular zamanında bu himaye ağı tarafından desteklenen tarihçiler arasından Mu'ineddîn Natanzî de bulunmaktadır. Erken Timurlu dönemi tarih yazıcıları arasında yer alan Natanzî, eserinde çağdaşı olan tarihçilerin aktarmadıkları veriler sunmaktadır. Bu durum onun sözlü rivayetlerden yararlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Natanzî'nin kaynaklarını kesin olarak tespit etmek güçtür. Ancak eserinde aktardığı ve bu çalışmada bir kısmı sunulmaya çalışılan Türkçe ve Moğolca kelimelerden, onun Fars bölgesinde savaşa katılan kişilerin rivayetleri aktardığı anlaşılmaktadır. Çünkü Natanzî'nin kaydettiği Türkçe ve Moğolca kelimeler, genel olarak askerî terminolojiyi içeren ıstılahlardır. Bu çalışmada da mezkûr yazarın eserinde geçen yedi Türkçe ve yedi Moğolca terim tespit edilip açıklanmaya çalışılmıştır. Natanzî bu terimleri kaydederken ıstılahın o dilin kurallarına göre yazılışını değil, duyduğu şekilde

kaydetmiştir. Bu durum kelimenin anlamı ve kökenini bulmayı zorlaştırmaktadır. Fakat ıstılahun askerî eşraf tarafından nasıl kullanıldığını da göstermek açısından bu çalışmada ıstılah olduğu gibi kaydedilmiştir. Nitekim Natanzî'nin aktardığı teknik terimler Orta Çağ askerî terminolojisi açısından başka kaynaklarda olmayan veri sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AİGLE, D. (2017). "Mo'in-al-Din Natanzî". *Encyclopædia Iranica*, online edition. <https://www.iranicaonline.org/articles/Moin-al-din-Natanzi> (12.08.2024).
- AKA, İ. (1994). *Mirza Şahrüh ve Zamani (1405-1447)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ALAN, H. (2021). "Timurlu Dönemi (1370-1507) Tarih Kaynakları". *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* (ed. Serhan Afacan vd.). İstanbul: İlem Yayınları, 147-169.
- AUBİN, J. (1336 h.ş.). "Piş-Goftâr". *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî*, Tahran: Çâphâne-yi Hayderî, 1-8.
- BARTHOLD, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (çev. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BİNBAŞ, İ. E. (2016). *Intellectual Networks in Timurid Iran Sharaf al-Din 'Alî Yazdî and the Islamicate Republic of Letters*. New York: Cambridge University Press.
- CA'FERÎ B. MUHAMMED EL-HÜSEYNÎ (2011). *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk)* (çev. İsmail Aka). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DEVLETŞAH (2011). *Tezkiretü's-Şuarâ (Şair Tezkireleri)* (çev. Necati Lugal). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- DOERFER, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen (C. I)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- DOERFER, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen (C. II)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- HÂFİZ-İ EBRÛ (1395 h.ş.). *Zübdetü't-Tevârîh (C. 3)* (haz. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî). Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- HASAN-İ RUMLU (2006). *Ahsenü't-Tevârîh* (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HINZ, W. (1942). "Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki" (çev. Mehmet Altay Köymen). *Belleten*, 6/21: 85-120.
- KARİMÎ, Ç. (2011). "Natanzî'nin Müntehabatü't-Tevârîh-i Mu'înî Adlı Eserinde Emir Timur Devri Tarihinin Anlatılması" (çev. Veli Savaş Yelok). *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 4/2: 281-298.
- KEMÂLEDDİN 'ABDÜRREZZÂK SEMERKANDÎ. (1372 h.ş.). *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn (C. 2/1)* (haz. Abdülhüseyn Nevâî). Tahran: Pejûhişgâh-ı 'Ulûm-ı İnsânî ve Mutâ'alat-Ferhengî.
- LESSING, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MANZ, B. F. (2013). *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din* (çev. Dilek Şendil). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- MU'İNEDDİN NATANZÎ. (1383 h.ş.). *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî* (haz. Pervin İstihârî). Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- MU'İNEDDİN NATANZÎ. (2023). *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî (İskender Anonimi)* (çev. Ahmet Özturhan vd.). İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

- ÖGEL, B. (2022). *Türk Kültür Tarihine Giriş* (C. 7). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZGÜDENLİ, O. G. (2021). "Orta Çağ İnan Tarih Yazıcılığına Kısa Bir Bakış". *İnan'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* (ed. Serhan Afacan vd.). İstanbul: İlem Yayınları, 371-401.
- SOUCEK, P. P. (1996). "Eskandar b. Omar Şayx b. Timur: a Biography". *Oriente Moderno*, 15/76: 73-87.
- TÂCU'D-DÎN HASAN B. ŞİHÂB-I YEZDÎ (2023). *Camiu't-Tevârih-i Hasenî Timur'dan Sonra Timurlular* (çev. Fatih Bostancı). İstanbul: Divan Kitap.
- VÁSÁRY, I. (2022). "Turcica and Mongolica in Mu'in al-Din Natanzî's Muntakhab al-Tavarikh". *Historical Linguistics and Philology of Central Asia Essays in Turkic and Mongolic Studies* (ed. Bayarma Khabtagaeva). Leiden-Boston: Brill, 463-470.
- WOODS, J. E. (1987). "The Rise of Timurid Historiography". *Journal of Near Eastern Studies*, 46/2: 81-108.